

Анжеліка Крусян

докторка юридичних наук, професорка,
заслужена юристка України,
вчена секретар Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6437-2864>
370235@ukr.net

УДК: 342.4(477)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА СВОБОДА ЛЮДИНИ ЯК МЕТА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: НАУКОВО-ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ У КОНТЕКСТІ СИНЕРГІЇ З ЦІННОСТЯМИ ЄС

АНОТАЦІЯ. Важливим напрямом сучасного етапу розвитку України є її євроінтеграція, що зумовлює євроінтеграційну тенденцію розвитку сучасного українського конституціоналізму, важливою умовою якої є впровадження у вітчизняні конституційно-правові реалії основоположних цінностей ЄС.

У статті здійснюється науково-доктринальний аналіз синергії конституційно-правової свободи як мети сучасного українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС.

Визначено, що синергія конституційно-правової свободи людини як мети українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС виражається в тому, що людина в доктрині конституціоналізму та євроінтеграційної практики України посідає провідне місце, а саме: вона є основним ціннісним орієнтиром євроінтеграційного розвитку України, індикатором перевірки на реальність та ефективність впровадження основоположних цінностей ЄС у вітчизняні конституційно-правові реалії; а визнання, забезпечення та захист конституційно-правової свободи є метою функціонування системи конституціоналізму.

Аргументовано, що конституційно-правова свобода є концептом, який діалектично поєднує такі основоположні цінності ЄС, як свобода, рівність, справедливість, повага до прав людини через єдність їх людиноцентристської сутності.

Це надає підстави розглядати конституційно-правову свободу людини як мету євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму.

Авторка доходить висновку, що конституційно-правова свобода людини як мета євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму – це юридичний (конституційно-правовий) і фактичний стан людини в суспільстві та державі, відповідно до якого людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною (вільною) від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень і втручань у всі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів. З метою забезпечення балансу інтересів у системі відносин “людина – суспільство – держава” конституційно-правова свобода може бути обмежена в екстраординарних умовах (наприклад, під час воєнного стану), але при дотриманні таких критеріїв, як тимчасовість, конституційність, необхідність, домірність (пропорційність і достатність), справедливість, незмінність принципів конституційного статусу людини та визначених у Основному Законі держави її основоположних прав і свобод.

Резюмовано, що сучасна концепція прав і свобод людини та система чинного конституційного законодавства мають бути спрямовані на забезпечення та утвердження конституційно-правової свободи як мети євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму.

Ключові слова: євроінтеграція; Європейський Союз; конституційно-правова свобода; Конституція України; права і свободи людини; рівність; свобода; справедливість; сучасний український конституціоналізм; цінності ЄС.

Сучасний український конституціоналізм є метою становлення та утвердження України як демократичної, правової держави, повноправного члена європейського співтовариства з розвиненим і дієвим громадянським суспільством. Євроінтеграційні процеси в Україні зумовлюють євроінтеграційну тенденцію розвитку сучасного українського конституціоналізму та об'єктивну необхідність науково-практичного аналізу синергії між концептуальною парадигмою конституціоналізму та цінностями ЄС, які є ключовими критеріями гармонізації українського законодавства з правом ЄС, а їх впровадження у вітчизняну конституційну практику – необхідною умовою набуття членства України в ЄС. Як слушно підкреслює Конституційний Суд України, «підтвердження конституцієдавцем, зокрема, “незворотності європейського курсу України” та визначення “курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі стратегічним” (преамбула, п. 5 ч. 1 ст. 85, ч. 3 ст. 102, п. 1¹ ст. 116 Конституції України¹. – Авт.) вказує на бажання України просуватися до цінностей єдиної Європи»².

Водночас стосовно *ступеня наукової розробленості проблеми* співвідношення основоположних цінностей ЄС і парадигми українського конституціоналізму, то, попри значну кількість наукових праць, присвячених євроінтеграційному процесу, простежується недостатність уваги науковців до його аналізу в контексті ціннісного виміру (ці питання розкриваються в небагатьох наукових роботах, серед яких виокремлюються напрацювання таких учених, як: К. Врублевська-Місюна, О. Бориславська, Н. Камінська, О. Макєєва, В. Мотиль, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Скрипнюк, В. Тичина, Є. Тітов. Дослідження цього питання має не тільки наукове, а й важливе практичне значення щодо створення необхідного доктринального підґрунтя для практичного впровадження цінностей ЄС у вітчизняні конституційно-правову реалію в процесі євроінтеграції.

Це зумовлює мету дослідження, якою є науково-доктринальний аналіз синергії конституційно-правової свободи як реалізації завдання сучасного українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС на шляху України до Європейського Союзу.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

² Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 р. № 1-п/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

Після ухвалення Європейською Радою рішення про початок перемовин про вступ України до ЄС (у червні 2024 р. Україна повністю відкрила переговорний процес вступу до ЄС) Україна розпочала посилену системну адаптацію свого законодавства до законодавства ЄС. Перед Україною попереду величезна робота у всіх напрямках євроінтеграційного процесу, передусім у правовій сфері. Зокрема, у цій сфері на шляху до ЄС Україні необхідно здійснити таке. По-перше, рухатися до виконання основного завдання – це адаптування національного законодавства до права ЄС з усіх 33 “переговорних глав” (33 із 35 переговорних розділів згруповано у шість тематичних кластерів, а розділи 34 “Інституції” та 35 “Інші питання” розглядатимуть окремо, поза кластерами). Тобто – ухвалити, змінити велику кількість законодавчих актів з тим, щоб адаптувати вітчизняне законодавство до права ЄС. Тим більше, що Президент України зазначив, що Україна прагне відкрити всі переговорні кластери щодо вступу до Євросоюзу вже у 2025 р.³, а, за словами Прем’єр-міністра України, Уряд ‘робить все можливе, щоб 2025 р. став переломним на нашому євроінтеграційному шляху. Від політичного рішення про початок перемовин ми переходимо до переговорів за конкретними кластерами’⁴.

По-друге, важливим є впровадження європейських правових стандартів і цінностей в реалії України. Потрібно довести європейському співтовариству, що Україна дотримується цих цінностей і неухильно впроваджує їх. Саме впровадження та неухильне дотримання цінностей ЄС є не технічною чи механічною (порівняно з прийняттям відповідних “євроінтеграційних” нормативно-правових актів), а реально-практичною інтеграцією права ЄС у вітчизняні політико-правові реалії, що має аксіологічний характер.

Отже, недостатньо просто прийняти законодавство, що відповідає цінностям ЄС, необхідним є втілення їх у конституційно-правові реалії. Адже одним із п’яти Копенгагенських критеріїв, передбачених ст. 49 Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору 2007 р. (Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу), є “ціннісний” критерій – відданість країни-заявниці цінностям, вказаним у Лісабонському договорі, їх неухильне дотримання на практиці. Слушним є висновок, що ‘такі цінності мають першочергово ідеологічне значення, оскільки через них здійснюється формування, актуалізація, спрямування та виправдання одних напрямів діяльності та засудження інших’⁵.

³ Зеленський заявив про мету відкрити всі переговорні кластери щодо вступу до ЄС у 2025 році (Факти 17 грудня 2024) <<https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20241217-zelenskij-zayaviv-pro-metu-vidkriti-vsi-peregovorni-klasteri-shhodo-vstupu-do-yes-u-2025-roczu>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴ Промова Прем’єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду (Урядовий портал 14 січня 2025) <<https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu1401>> (дата звернення 27.03.2025).

⁵ К Врублевська-Місюна, В Тичина, ‘Правові цінності Європейського Союзу та їх юридичне значення’ [2022] 4 Право і суспільство 456.

Згідно зі ст. “1a” Лісабонського договору

Європейський Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у суспільстві, в якому панують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність і рівність між жінками та чоловіками⁶.

Саме ці принципи відомі як “принципи ЄС”, “цінності ЄС”, або “європейські цінності”⁷ (далі – цінності ЄС чи європейські цінності). Як зазначається в юридичній літературі, через закріплення цих цінностей в установчих документах ЄС вони набули правового виміру та ‘трансформувались із філософської та політичної категорії у категорію права ЄС’⁸, що зумовлює їх правовий зв’язок з науково-правовою парадигмою сучасного українського конституціоналізму.

За своєю сутністю європейські цінності – це ліберально-демократичні ідеали та принципи, в яких акцент зроблено на людині, її гідності, свободі, рівності та поважанні її прав, для утвердження та забезпечення яких необхідною є відповідна демократична організація державного устрою, функціонування держави на принципах конституційної, правової держави з розвинутим та ефективним громадянським суспільством. Зазначена сутність європейських цінностей і зумовлені нею вимоги до організації та функціонування держави як члена ЄС (зокрема, це політичні критерії щодо вступу до ЄС, тобто ліберально-демократичні принципи конституційного ладу, стабільні публічно-правові інститути, що гарантують демократію, верховенство права, права та свободи людини тощо) кореспондують сутності, змісту та цілеспрямованості сучасного українського конституціоналізму. Авторські дослідження⁹ надають підстави визначити, що конституціоналізм – це публічно-правова система конституційної організації сучасного суспільства на основі права, демократії та утвердження конституційно-правової свободи людини, змістом якої (цієї системи) є конституція та конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок; функціонування якої спрямоване на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини. При цьому слід зазначити, що конституціоналізм базується на класичних ідеях лібералізму (неолібе-

⁶ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign>> (accessed 27.03.2025).

⁷ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2012_326_R_0001_01> (accessed 27.03.2025).

⁸ В Мотиль, ‘Зародження та розвиток цінностей Європейського Союзу’ [2024] 85(4) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право 301.

⁹ Див., наприклад: А Крусян, *Сучасний український конституціоналізм* (Юрінком Інтер 2010).

ралізму), універсальних принципах, характерних для всіх демократичних, конституційних, правових, соціальних держав, зокрема держав – членів ЄС, але водночас ці ідеї та принципи у кожній країні набувають національних особливостей, зазнають модифікації відповідно до історії, традицій народу, специфіки правової системи та політико-правових інститутів держави.

Звідси обґрунтованим є висновок, що саме конституціоналізм є тим політико-правовим параметром, що визначає сталий розвиток української державності та суспільства в напрямі утвердження України як повноправного члена європейського співтовариства.

Синергія сучасного українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС виражається в тому, що людина в доктрині конституціоналізму та практиці євроінтеграції посідає провідне місце, вона є головним ціннісним орієнтиром євроінтеграційного розвитку України, індикатором перевірки на реальність та ефективність впровадження основоположних цінностей ЄС у вітчизняні конституційно-правові реалії; а визнання, забезпечення та захист конституційно-правової свободи, її вираження у правах і законних інтересах людини є практично кінцевою метою функціонування системи конституціоналізму. Конституційно-правова свобода є концептом, що діалектично поєднує такі цінності ЄС, як свобода, рівність, справедливість, повага до прав людини через єдність їх людиноцентристської сутності.

Зазначене надає підстави зробити висновок, що конституційно-правова свобода людини є метою євроінтеграційної тенденції українського конституціоналізму на сучасному етапі розвитку України як майбутнього повноправного члена ЄС. Важливого значення набуває розкриття змісту конституційно-правової свободи в контексті синергії з європейськими цінностями для ефективного впровадження їх у вітчизняні реалії. Найбільшої конкретизації з юридичного погляду потребує свобода, оскільки це запозичена юриспруденцією філософська категорія і, крім того, саме вона є найближчою до юридичних фікцій.

Свобода як стан особистості в суспільстві – одна з найважливіших і найбільш дискусійних проблем у правовій науці. Що більше, проблема визначення свободи актуалізується в екстраординарних умовах (наприклад, в умовах воєнного стану, який триває в Україні), коли відбуваються її порушення та можливі її обмеження. Тому дослідження цього концепту має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення.

Свобода завжди належала до вищих соціальних і політико-правових, демократичних цінностей. Так, англійський політолог В. Гринліф, аналізуючи класичні ліберальні ідеї, у своїй роботі “Британська політична традиція” резюмував, що ще в працях Локка ‘знаходимо вимоги свободи і недоторканості особи’, при цьому першорядне значення має свобода окремої людини як самостійної розумної істоти, незалежної і рівної серед собі подібних¹⁰.

¹⁰ W H Greenleaf, *The British political tradition* (Methuen 1983) 16.

Водночас слід зауважити, що визначати свободу людини в контексті синергії науково-практичної парадигми конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС слід через її співвідношення з правом. Зв'язок свободи та права обґрунтовано у працях класиків правової думки. Так, за Гегелем, 'підґрунтя права – це загалом духовне, а його найближче місце й висхідна точка – це воля, яка вільна; тим самим її субстанцією й визначення становить свобода; система права – це царство здійсненої свободи, світ духу, породжений ним самим, мовби другою натурою'¹¹. Отже, здійснення свободи відбувається у системі права, а свобода є субстанцією волі. Право у гегелівській філософії визначено через "вільну волю". 'У тому, що буття взагалі – це буття вільної волі, – зазначає філософ, – і полягає право. Отже, право – це взагалі свобода у формі ідеї'¹².

Розвивав ідею щодо взаємозалежності свободи та права представник історичної школи права Г. Пухта, який обґрунтовував засадові тези, що 'основним поняттям права є свобода' та 'право є визнанням свободи, що рівномірно належить всім людям як суб'єктам волі'¹³.

Сучасні дослідники також наголошують на зв'язку права та свободи особистості, визначаючи, що 'право має виступати як міра свободи'¹⁴. Ю. Шемшученко, розмірковуючи про систему загальнолюдських цінностей, у тому числі й свободу, зазначав, що одним із засобів їх реалізації є право¹⁵. Думається, що свобода людини в сучасному суспільстві безпосередньо відображається у праві, затверджується, втілюється та реалізується через право.

Конституційно-правова свобода як прояв демократично-правової сутності конституціоналізму – це свобода в межах, окреслених правом і заснованою на ньому конституцією держави. При цьому свобода не може бути безмежною. У сучасному конституціоналізмі свобода має конституційно-правові межі. Право забезпечує, і це є особливо важливим для втілення як принципів конституціоналізму, так і європейських цінностей, не тільки "свободу для" – для активної діяльності, дійового самовираження особистості, а й "свободу від" – від обмежень і втручання в життєдіяльність особистості. При цьому, виходячи з теорії та практики конституціоналізму, доктринального значення набуває концепт конституційно-правової свободи людини, яка визначає не межі поведінки, тобто робити лише те, що передбачено (закріплено) об'єктивним правом, а межі свободи, окресленої правовими нормами та яка існує незалежно від того, закріплено її законодавчо чи ні.

¹¹ Г В Ф Гегель, *Основи філософії права, або Природне право і державознавство* (пер з нім, Юніверс 2000) 24.

¹² Там само 43.

¹³ О Головкин, 'Погляди Г. Ф. Пухти на історію держави і права' [2018] 26 Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Право" 16–19.

¹⁴ С Погребняк, 'Основоположні принципи права' (авторейс дис д-ра юрид наук, 2009) 18.

¹⁵ Ю Шемшученко, *Вибране* (Юрид думка 2005) 106.

Отже, свобода людини в контексті конституціоналізму – це конституційно-правова свобода. Іншої свободи в системі сучасного конституціоналізму бути не може, враховуючи принципи “дозволено все, що не заборонено законом” та “свобода однієї людини обмежена свободою іншої людини”. Сутність і система конституціоналізму встановлюють характер і міру взаємовідносин публічної влади і людини, забезпечуючи тим самим для людини конституційно-правову свободу як відносини “проникаючих” можливостей права і “правовільного простору”, а для публічної влади – правовий простір, вихід за межі якого означає неправомірне втручання публічної влади в життєдіяльність людини. У цьому контексті слушною є юридична позиція КСУ, відповідно до якої ‘в юридичних відносинах між особою – з одного боку, і державою (в особі органів державної влади) та іншими органами публічної влади – з другого, особа завжди є слабшою стороною’¹⁶.

Конституційно-правова свобода належить людині й не залежить від держави, яка лише визнає її за особою та, обмежуючи (самообмежуючи) свою владу, конституційно закріплює межі невтручання у сферу індивідуальної свободи людини. Проявом офіційного визнання конституційно-правової свободи людини в Україні є конституційне положення про те, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). При цьому конституційне закріплення положення про те, що людина є “найвищою цінністю”, перетворює філософську категорію “цінність” на юридичний концепт, що набуває значення: основної конституційно-правової ідеї; принципу взаємовідносин між людиною, суспільством і державою; принципу, що визначає зміст і спрямованість діяльності суспільства та держави в інтересах людини з метою створення необхідних економічних, політичних, соціальних та інших умов щодо забезпечення її індивідуальної свободи; принципу “непорушності прав і свобод людини”, конституційне закріплення якого у статтях 3, 21 Конституції України КСУ назвав ‘однією з найважливіших умов визначеності відносин між людиною і державою’ (Рішення Конституційного Суду України у справі про податкову заставу від 24 березня 2005 р.¹⁷). Проте юридичної фіксації визнання людини “найвищою соціальною цінністю” недостатньо для реальності конституційно-правової свободи людини, яка змістовно виявляється в існуванні сфери індивідуальної свободи від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень і втручань. Цей контекст визначення змісту свободи як індивідуальної свободи (або особистої свободи індивіда) ґрунтується на наукових підходах, відповідно до яких: ‘Свобода – це складне, а деякою мірою неоднозначне явище, яке виступає людською можливістю власного вибору та незалежністю від впливу

¹⁶ Рішення Конституційного Суду України від 1 березня 2023 р. № 2-п(II)/2023 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁷ Рішення Конституційного Суду України від 24 березня 2005 р. № 2-пп/2005 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-05#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

зовнішніх чинників¹⁸; ‘свободу необхідно розуміти, як можливість людини обирати та діяти за власною ініціативою <...> свобода визначається, як основний принцип права, який передбачає можливість автономії суб’єкта, тобто суб’єкт не зв’язаний зовнішніми примусовими діями і може самостійно приймати рішення щодо власної поведінки’¹⁹; ‘особиста свобода індивіда – сфера його автономії, яку він зберігає за собою, погоджуючись підкорятися закону, яка охоплює свободу совісті, слова, політичних переконань тощо’²⁰. Підтримуючи ці концепції, слід зазначити, що конституційно-правова свобода людини – це свобода індивіда (індивідуальна свобода) для активної дії, самовираження особистості, тобто можливості індивідуального вибору варіанта поведінки. Водночас для забезпечення такої свободи, виходячи з діалектичного поєднання свободи та права, необхідним є закріплення відповідного конституційно-правового статусу людини.

Отже, змістом конституційно-правової свободи людини є індивідуальна свобода як реально існуюча незалежність від неправового (неконституційного) втручання держави та інших соціальних суб’єктів (зокрема, однією з реалій сучасного життя є те, що особа може зазнавати тиску не лише з боку держави, а й таких суб’єктів, як асоціації різнопланового характеру, політичні партії, корпорації тощо) у сферу індивідуальної життєдіяльності людини та можливість індивідуального вибору варіанта правової поведінки і його здійснення в особистих, корпоративних, колективних або інших соціальних інтересах. Конституційно-правова свобода детермінована з концептом рівності. Рівність у контексті синергії парадигми конституціоналізму та європейських цінностей – це не просто стан, за яким “ніхто не має більше іншого” (Дж. Локк), а таке підґрунтя демократичного суспільства, в якому сприйнятий і функціонує принцип справедливості.

Неодноразово звертався до категорії справедливості КСУ. У Рішенні від 30 січня 2003 р. № 3-рп/ 2003 (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) справедливість розглядається як один із критеріїв правосуддя (порів. ‘правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах’²¹). Крім того, юридичну позицію щодо справедливості докладно та багатогранно виклав КСУ у Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м’якого покарання)²². Зокрема, “ідеї соціальної справедливості”, “ідеологія справедливості” роз-

¹⁸ А Й Герич, А В Герич, ‘Становлення та розвиток ідеї свободи як принципу права’ [2023] 6 Аналітично-порівняльне правознавство 721.

¹⁹ Н Бондар, М Міщенко, ‘Свобода як правова цінність: природа та особливості’ [2023] 5 Аналітично-порівняльне правознавство 29.

²⁰ О Бориславська, *Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз* (Право 2018) 65.

²¹ Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²² Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

глядаються відповідно як прояв принципу верховенства права та “якість”, що об’єднує “елементи права”. При цьому резюмується, що справедливість – одна з основних засад права – є вирішальною у визначенні права як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Водночас справедливість сприймається як “властивість права”. У сфері реалізації права, за юридичною позицією КСУ, справедливість проявляється у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення. Справедливе застосування норм права визначається як “недискримінаційний підхід, неупередженість”. Звідси – справедливість співвідноситься з принципом правової рівності.

У Рішенні від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 (справа про податкову заставу)²³ справедливість пов’язується з розмірністю – “елементом принципу справедливості” та зазначається, що елементи права, зокрема розмірність, рівність, мораль, об’єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою набула відображення у Конституції України. Співвідношення між справедливістю та “розмірністю (пропорційністю)” встановлюється у Рішенні від 20 червня 2007 р. (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності)²⁴.

Отже, аналіз наведених рішень органу конституційної юстиції дає змогу зробити висновок, що принцип справедливості детермінується з принципами рівності (домірності) й розмірності (пропорційності).

Водночас існування загальної рівності є неможливим, що зумовлено природною сутністю і різними персоніфікованими, особистими якостями кожної окремої людини. Тому з метою встановлення справедливості об’єктивно необхідні обмеження рівності для вирівнювання становища тих осіб, які через незалежні від них обставини не можуть мати рівні з іншими права. Подібні справедливі обмеження рівності слід відрізняти від дискримінації як нелегітимного утиску прав людини.

Справедливість і рівність у контексті їх змістового співвідношення з конституційно-правовою свободою слід розглядати як правові категорії. У цьому аспекті обґрунтованим і слушним є висновок, що ‘право, справедливість і свобода – це категорії, органічно пов’язані між собою такою мірою, що забезпечення розвитку однієї з них неминуче зумовлює забезпечення інших. Справедливе право здатне забезпечити соціальну справедливість і свободу’²⁵.

Справедливість як правова категорія у контексті синергії парадигми конституціоналізму з європейськими цінностями означає неупередженість ор-

²³ Рішення Конституційного Суду України від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 (н 17).

²⁴ Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2007 р. № 5-рп/2007 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-07#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁵ В Сіренко, ‘До питання про соціально-правову природу і співвідношення понять “право”, “справедливість”, “свобода” [2023] 2 Часопис Київського університету права 265.

ганів правосуддя; політичну та ідеологічну нейтральність органів публічної влади та управління; непосягання індивідів на взаємні права і можливість законної протидії у разі подібних посягань; відплата по заслугах, особистих здібностях і якостях при гарантованості надання рівних можливостей; урахування взаємних інтересів соціальних суб'єктів.

У цьому контексті конституційна рівність, що заснована на принципі справедливості, означає: рівні конституційні (основні, фундаментальні) права й обов'язки; рівність перед законом; надання гарантованих конституцією, рівних правових, економічних, політичних та інших можливостей; відсутність будь-якого прояву дискримінації. Так, Конституція України багатогранно закріплює принцип правової рівності (статті 21, 24, 51, 52), водночас чинне конституційне законодавство потребує удосконалення у цьому напрямі (наприклад, щодо рівноправності жінки і чоловіка) з метою його гармонізації з правом ЄС. Адже правова (юридична) рівність має бути одним із юридичних засобів забезпечення конституційно-правової свободи людини.

Як було зазначено, змістом (проявом) конституційно-правової свободи людини є її індивідуальна свобода, при цьому вона має певні сфери свого прояву, які залежать від потреб людини. В юридичній літературі визначають так звану піраміду англійського соціолога А. Маслоу (теорія природних потреб), згідно з якою структура ("піраміда") потреб людини у своїй послідовності виглядає так: фізіологічні потреби; потреба у безпеці; потреба у спілкуванні з подібними до себе; потреба у повазі з боку інших членів суспільства; потреба в самореалізації. Цю "піраміду" слушно іменують "сходами свободи", виходячи з того, що кожен із перелічених рівнів потреб людини є наступним кроком до її свободи. Вдалим є співвідношення "піраміди" з теорією трьох поколінь прав у К. Васака: залежно від часу проголошення різних прав і свобод людини права поділяють на три покоління: цивільні та політичні права; соціально-економічні права і колективні права²⁶. Аналіз цих теорій дає змогу визначити конструкції потреб людини за принципом виділення матеріального (фізичного) та нематеріального (духовного) буття людини з метою забезпечення її індивідуальної свободи. Для забезпечення матеріального існування людини потрібні фізична та економічна свободи. Нематеріальна (духовна) частина життєдіяльності індивіда залежить від його духовно-культурної та політичної свободи.

Забезпечення фізичного, духовного існування та розвитку людини потребує створення умов насамперед правового характеру, тобто конституційного закріплення та гарантування відповідних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Цей висновок кореспондується з юридичною позицією Конституційного Суду України, яку викладено у Рішенні від 11 жовт-

²⁶ М. Домашенко, В. Рубаник, *Власність і право власності: нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні* (Факт 2002) 40.

ня 2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання), що 'зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку'²⁷. На конституційному рівні має бути закріплено такий обсяг прав і свобод людини, який юридично забезпечував би всі сфери індивідуальної свободи людини. Це зумовлює і відповідні напрями удосконалення чинного конституційного законодавства у контексті його адаптації з правом ЄС (зокрема, розширення інститутів і гарантії прямої демократії; розширення гарантій для внутрішньо переміщених осіб і національних меншин, з акцентом на їхню інтеграцію та соціальний захист; розширення економічних прав і свобод; доповнення Основного Закону України положеннями, що гарантують екологічну безпеку людині, враховуючи наслідки війни для навколишнього середовища та ін.).

Проте, як уже було аргументовано, конституційно-правова свобода не може бути необмеженою, оскільки свобода не означає повного зневаження інтересів і прав інших людей, суспільства та держави. Держава, беручи на себе зобов'язання щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ч. 2 ст. 3 Конституції України), набуває права вимагати правомірної поведінки від людини і громадянина. Звідси логічним є конституційне закріплення обов'язків людини і громадянина. Людина має обов'язки перед державою і суспільством, адже вони створюють умови та забезпечують відповідні гарантії для конституційно-правової свободи людини. Так, Конституція України закріплює обов'язки людини і громадянина (у ч. 2 ст. 51, ч. 1 ст. 53, ст. 65 – 68). Серед конституційних обов'язків, виконання яких актуалізується в умовах воєнного часу, слід виокремити обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 65 Конституції України). У зв'язку з військовою агресією РФ проти України Указом Президента України "Про загальну мобілізацію"²⁸ від 24 лютого 2022 р. було оголошено загальну мобілізацію. Водночас у сучасних умовах не тільки обов'язком, а й справою совісті та честі кожного громадянина України є збереження незалежності, територіальної цілісності держави, мирного життя українського народу та захисту європейських цінностей.

В екстраординарних умовах, наприклад в умовах правового режиму воєнного стану, можливим є обмеження свободи, що виявляється в обмеженні прав і свобод людини. Зокрема, у контексті синергії парадигми конституціоналізму та європейських цінностей, а також з урахуванням системного аналізу міжнародного гуманітарного права і чинного національного законодавства видається обґрунтованим визначити доктринально-правову формулу обмеження свободи в умовах воєнного стану, яка містить такі ос-

²⁷ Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁸ Про загальну мобілізацію: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 69/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

новні складові. По-перше, таке обмеження завжди має тимчасовий характер і є вимушеною мірою чи заходом, що застосовуються у виключних випадках. Так, відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України та ст. 1 Закону України “Про правовий режим воєнного стану”²⁹ воєнний стан передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень. По-друге, це обмеження здійснюється лише в чітко визначеному конституційним законодавством порядку, з дотриманням умов необхідності (зумовлено гостротою становища, за умови, що такі заходи є необхідними для забезпечення безпеки людини, держави, суспільства), домірності та справедливості. Обмеження конституційних прав людини з непередбачених Конституцією України мотивів і підстав є нелегітимним. Так, КСУ неодноразово наголошував, що відповідно до принципу верховенства права (правовладдя) законодавець може обмежувати конституційні права людини і громадянина з дотриманням умов, визначених Конституцією України. Установлення обмеження прав людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що воно є домірним (пропорційним) та суспільно потрібним (Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 р. № 26-рп/2009)³⁰; обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх мають встановлювати виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати легітимній меті, бути зумовленими суспільною потребою досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими (Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016)³¹. По-третє, за будь-яких умов мають залишатися незмінними принципи конституційно-правового статусу людини, що закріплені у Конституції України, а саме: визнання людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3); рівноправності (статті 21, 24); презумпції невинуватості (ст. 62) та ін. Крім того, Конституція України передбачає перелік прав людини, які не можуть бути обмежені за жодних обставин. Зокрема, це такі природні права людини, як право на життя, заборона катувань, право на справедливий суд та ін. (ч. 2 ст. 64 Конституції України).

Отже, виходячи з теорії конституціоналізму та враховуючи європейські цінності, дискреція держави щодо обмеження свободи навіть в екстраординарних умовах також обмежена – критеріями тимчасовості, конституційності (відбувається в порядку та з підстав, визначених конституційним законодавством), необхідності, домірності (пропорційності та достатності), справедливості, незмінності (неможливості обмеження) принципів консти-

²⁹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁰ Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 р. № 26-рп/2009 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

³¹ Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>> (дата звернення 27.03.2025).

туційного статусу людини та визначених у Конституції її основоположних (природних) прав.

Висновки. Важливим напрямом сучасного етапу розвитку України є її євроінтеграція, що зумовлює євроінтеграційну тенденцію розвитку українського конституціоналізму, важливою умовою якої є впровадження у вітчизняні конституційно-правові реалії основоположних цінностей ЄС.

Синергія конституційно-правової свободи людини як мети українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС виражається в тому, що людина посідає провідне місце як у доктрині конституціоналізму, так і в євроінтеграційній практиці, а саме: вона є основним ціннісним орієнтиром євроінтеграційного розвитку України, індикатором перевірки на реальність та ефективність упровадження основоположних цінностей ЄС у вітчизняні конституційно-правові реалії; а визнання, забезпечення та захист конституційно-правової свободи є метою функціонування системи конституціоналізму.

Конституційно-правова свобода є концептом, що діалектично поєднує такі основоположні цінності ЄС, як свобода, рівність, справедливість, повага до прав людини через єдність їх людиноцентристської сутності.

Це надає підстави розглядати конституційно-правову свободу людини як мету євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму.

Конституційно-правова свобода людини як мета євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму – це юридичний (конституційно-правовий) і фактичний стан людини в суспільстві та державі, відповідно до якого людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною (вільною) від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень та втручань у всі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів. З метою забезпечення балансу інтересів у системі відносин “людина – суспільство – держава” конституційно-правова свобода може бути обмежена в екстраординарних умовах (наприклад, під час воєнного стану), але при дотриманні таких критеріїв, як тимчасовість, конституційність, необхідність, домірність (пропорційність і достатність), справедливість, а також незмінність принципів конституційного статусу людини та визначених в Основному Законі держави її основоположних прав і свобод.

Сучасна концепція прав і свобод людини та система чинного конституційного законодавства мають бути спрямовані на забезпечення та утвердження конституційно-правової свободи як мети євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Greenleaf W H, *The British political tradition* (Methuen 1983).
2. Boryslavska O, *Yevropeiska model konstytutsionalizmu: systemno-aksiolohichniy analiz* (Pravo 2018) (in Ukrainian).
3. Domashenko M, Rubanyk V, *Vlasnist i pravo vlasnosti: narysy z istorii, filosofii, teorii i praktyky rehuliuвання vidnosyn vlasnosti v Ukraini* (Fakt 2002) (in Ukrainian).
4. Krusian A, *Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm* (Iurinkom Inter 2010) (in Ukrainian).
5. Shemshuchenko Yu, *Vybrane* (Iuryd dumka 2005) (in Ukrainian).

Edited and translated books

6. Hehel H V F, *Osnovy filosofii prava, abo Pryrodne pravo i derzhavoznavstvo* (per z nimets, Yunivers 2000) (in Ukrainian).

Journal articles

7. Bondar N, Mishchenko M, 'Svoboda yak pravova tsinnist: pryroda ta osoblyvosti' [2023] 5 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 29 (in Ukrainian).
8. Vrublevska-Misiuna K, Tychyna V, 'Pravovi tsinnosti Yevropeiskoho Soiuzu ta yikh yurydychne znachennia' [2022] 4 Pravo i suspilstvo 456 (in Ukrainian).
9. Herych A Y, Herych A V, 'Stanovlennia ta rozvytok idei svobody yak pryntsypu prava' [2023] 6 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 721 (in Ukrainian).
10. Holovko O, 'Pohliady H. F. Pukhty na istoriiu derzhavy i prava' [2018] 26 Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "Pravo" 16–19 (in Ukrainian).
11. Motyl V, 'Zarodzhennia ta rozvytok tsinnosti yevropeiskoho soiuzu' [2024] 85(4) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia pravo 301 (in Ukrainian).
12. Sirenko V, 'Do pytannia pro sotsialno-pravovu pryrodu i spivvidnoshennia poniat "pravo", "spravedlyvist", "svoboda"' [2023] 2 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 265 (in Ukrainian).

Theses

13. Pohrebniak S, 'Osnovopolozhni pryntsypy prava' (avtoref dys d-ra yuryd nauk, 2009) (in Ukrainian).

Websites

14. Zelenskyi zaiaviv pro metu vidkryty vsi perehovorni klasteri shchodo vstupu do YeS u 2025 rotsi (Fakty 17 Hrudnia 2024) <<https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20241217-zelenskij-zayaviv-pro-metu-vidkriti-vsi-peregovorni-klasteri-shhodo-vstupu-do-yes-u-2025-roczy>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).
15. Promova Prem'ier-ministra Ukrainy Denysa Shmyhalia na zasidanni Uriadu (Uriadovi portal 14 sichnia 2025) <<https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu1401>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).

CONSTITUTIONAL AND LEGAL HUMAN FREEDOM
AS THE PURPOSE OF MODERN UKRAINIAN CONSTITUTIONALISM:
SCIENTIFIC AND DOCTRINAL ANALYSIS IN THE CONTEXT OF SYNERGY
WITH EU VALUES

ABSTRACT. An important direction of the current stage of Ukraine's development is its European integration, which determines the European integration trend of the development of modern Ukrainian constitutionalism, an important condition of which is the implementation of the fundamental values of the EU into domestic constitutional and legal realities.

THE PURPOSE OF THE ARTICLE is a scientific and doctrinal analysis of the synergy of constitutional and legal freedom as the goal of modern Ukrainian constitutionalism and the fundamental values of the EU.

It is determined that the synergy of constitutional and legal freedom of a person as the goal of Ukrainian constitutionalism and the fundamental values of the EU is expressed in the fact that a person occupies a leading place in the doctrine of constitutionalism and the European integration practice of Ukraine, namely: it is the main value reference point of the European integration development of Ukraine, an indicator of verification of the reality and effectiveness of the implementation of the fundamental values of the EU into domestic constitutional and legal realities; and the recognition, provision and protection of constitutional and legal freedom is the goal of the functioning of the system of constitutionalism.

It is argued that constitutional and legal freedom is a concept that dialectically combines such fundamental values of the EU as freedom, equality, justice, respect for human rights through the unity of their human-centered essence.

This provides grounds to consider constitutional and legal human freedom as the goal of the European integration trend of modern Ukrainian constitutionalism.

The author concludes that constitutional and legal freedom of a person as the goal of the European integration trend of modern Ukrainian constitutionalism is the legal (constitutional and legal) and factual state of a person in society and the state, according to which a person is physically, economically, politically, spiritually independent (free) from any illegal (unconstitutional) restrictions and interference in all spheres of individual freedom by public authorities and other social subjects. In order to ensure a balance of interests in the system of relations "man-society-state", constitutional and legal freedom may be limited in extraordinary conditions (for example, during martial law), but subject to such criteria as temporariness, constitutionality, necessity, reasonableness (proportionality and sufficiency), justice, immutability of the principles of the constitutional status of a person and his fundamental rights and freedoms defined in the Basic Law of the state.

It is summarized that the modern concept of human rights and freedoms and the system of current constitutional legislation should be aimed at ensuring and establishing constitutional and legal freedom as the goal of the European integration trend of modern Ukrainian constitutionalism.

KEYWORDS: European integration; European Union; constitutional and legal freedom; Constitution of Ukraine; human rights and freedoms; equality; freedom; justice; modern Ukrainian constitutionalism; EU values.